

KO‘P BOLALI OILALAR SUBMADANIYATIDA OTA-ONA VA BOLA MUNOSABATLARI

Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti 1-bosqich tayanch doktoranti (PhD)

Elektron pochta:dildorichkayangiboyeva98@gmail.com

ANNOTATSIYA

Oila hali ham bolani ijtimoiylashtirish, rivojlantirish va tarbiyalashning eng muhim instituti bo‘lib a uzoq vaqt qoladi. Oila bolaga ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan tajribani, birinchi navbatda, odamlar o‘rtasidagi hissiy va ishbilarmonlik munosabatlarini o‘tkazishda manba va bog‘lovchi bo‘g‘indir. Inson oilada dunyoga keladi, oila sharofati bilan inson nasli davom etadi, avlodlar almashadi. Ko‘p bolali oilalar muammolari bugungi kunda ham mahalliy, ham xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilayotgan muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, ko‘p bolali oilalar o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan alohida ijtimoiy guruh ekanligini hisobga olish kerak. Ko‘p bolali oila fenomeni jamiyat insitutsionallashuvida muhim hisoblanib, oiladagi submadaniyatning o‘ziga xos jihatlari ota-ona va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarda namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: submadaniyat, ko‘p bolali oila, sibling munosabatlar, ijtimoiy rol, ijtimoiy maqom, individual-psixologik xususiyatlar.

АННОТАЦИЯ

Семья по-прежнему остается важнейшим институтом социализации, развития и воспитания ребенка и останется ею еще долгое время. Семья является источником и связующим звеном в передаче ребенку социально значимого опыта, прежде всего эмоционально-деловых отношений между людьми. Человек рождается в семье, с честью семьи продолжается род человеческий, сменяются поколения. Проблемы многодетных семей являются сегодня одной из важных тем, изучаемых как отечественными, так и зарубежными учеными. При этом следует учитывать, что многодетные семьи представляют собой отдельную социальную группу, имеющую специфические психологические особенности. Феномен многодетной семьи считается важным в институционализации общества и отражается на отношениях между родителями и детьми, в конкретных аспектах субкультуры в семье.

Ключевые слова: субкультура, многодетная семья, сиблинговые отношения, социальная роль, социальный статус, индивидуально-психологические особенности.

ABSTRACT

The family is still the most important institution of socialization, development and upbringing of a child and will remain for a long time. The family is a source and connecting link in the transfer of socially significant experience to the child, first of all, emotional and business relations between people. A person is born in a family, with the honor of the family, the human race continues, generations change. Problems of large families are one of the important topics studied by both local and foreign scientists today. At the same time, it should be taken into account that families with many children are a separate social group with specific psychological characteristics. The phenomenon of a large family is considered important in the institutionalization of society, and it is reflected in the relations between parents and children in the specific aspects of the subculture in the family.

Key words: *subculture, large family, sibling relations, social role, social status, individual-psychological characteristics.*

KIRISH

Zamonaviy oila, birinchi navbatda, odamlar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqalar, munosabatlarning hissiy rangi, shaxsiy ko'rinishlarning ko'p qirraliligi va ijtimoiy xavfsizlik bilan tavsiflanadi va jamiyat va madaniyatda shaxsiy o'zini o'zi belgilash bilan bog'liq juda muhim funksiyalarni bajaradi. Inson o'zini deb hisoblaydigan shaxsiy-madaniy tipning ta'rifi o'ziga xos guruh qadriyatlari, xatti-harakatlari va o'zaro munosabatlariga asoslanadi. Shunday qilib, bir guruh odamlar o'zlarining madaniy makonini tashkil qiladilar. Ushbu makonning ichki parametrlari guruh ulanishlarining o'ziga xos tuzilishi va mazmuni bilan belgilanadi. Ikkinchidan, o'zini shunday madaniy makonning elementi sifatida anglash odamlarga o'zlarining madaniy o'ziga xosligi asosida o'zlari va boshqa guruhlar vakillari o'rtasida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan farqlarni yaratishga imkon beradi [1].

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarni ko'p bolali oilalar fenomeni, uning oilalarning hayot sifatiga ta'siri uzoq vaqtdan beri qiziqtiradi. An'anaviy jamiyat sharoitida bolalar tug'ilishining iqtisodiy motivlari ustunlik qildi, chunki bolalar mehnatkash sifatida oilaga iqtisodiy jihatdan foydali bo'lgan va qariganda ota-onalarning farovonligining kafolati bo'lgan. Bolalar alohida iqtisodiy ne'matdir, chunki ular nafaqat oila ehtiyojlarining manbai, balki uning uzoq muddatli investitsiya obyekti hamdir. Bunday investitsiya jarayonini amalga oshirib, oila kelajakdagi xarajatlarini butun oila uchun yoki bolaning o'zi uchun daromadlar oqimini oshirish orqali qoplashga umid qiladi. Shuni ham hisobga olish kerakki, bolaning inson kapitalini shakllantirish sifati oiladagi bolalar soniga bog'liq bo'ladi va bu jarayonda ota-onalarning hissasi boshqacha tarzda idrok etiladi. 1970-yillarda

oiladagi bolalar soni va sifati o'rtasidagi muhim bog'liqlikni isbotlovchi, ushbu determinantlarga ta'sir qiluvchi individual omillarni o'rganuvchi bir nechta mashhur nashrlar paydo bo'ldi. G.Bekker ota-onalarning moddiy farovonlik darajasini oilada bolalarning ta'lim olish darajasiga ta'sir qiluvchi asosiy omil sifatida ajratib ko'rsatdi. Ushbu talqindan kelib chiqqan holda, oila inson kapitaliga investitsiya qilish imkoniyatiga ega bo'lgan moliyaviy resurslarni taqsimlashning asosiy kanali sifatida ishlaydi. Oila a'zolari tomonidan olingan daromadlar inson kapitalini ishlab chiqarish, rivojlantirish va takror ishlab chiqarish uchun shart-sharoitlarni to'liq shakllantiradi [4].

Ko'p bolali oilalar o'ziga xos submadaniyatni tashkil qiladi. Bu oilaning o'ziga xos funksional-rol strategiyalarini amalga oshiradigan va qardoshlar qatlamining kengaytirilgan tizimiga ega bo'lgan maxsus ijtimoiy-psixologik tizim ekanligi tufayli mumkin bo'ladi. Ko'p bolali oilalar submadaniyati dunyoning o'ziga xos manzarasi, boshqa ijtimoiy jamoalardan farq qiladigan qadriyatlar tizimi, hayotiy munosabatlar va xulq-atvor strategiyalari bilan tavsiflanadi. Uning o'ziga xos turmush tarzi birgalikda oilaning mavjudligining psixologik asosini tashkil qiladi va maxsus madaniy komponent mavjudligi haqida gapirishga imkon beradi [3]. Ko'p bolali oilalar submadaniyatining tarkibiy qismlari - bu ota-onalarning motivatsiyasining xususiyatlari, oilaviy funksiyalarni o'ziga xos tarzda amalga oshirish, oilaviy o'zaro ta'sir va muloqot strategiyalari, psixologik iqlim hisoblanadi. Ko'p bolali oilalar submadaniyatining xususiyatlari bir qator omillar bilan belgilanadi: oilaning madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy holati, psixologik iqlim, o'zaro ta'sirning kommunikativ strategiyalari, ko'p bolali oilalar uchun psixologik motivatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim strategiyalari, boshqaruv, vertikal va gorizontaal quyi tizimlar darajasidagi ta'sir, sibling munosabatlarda kengaytirilgan operatsiyalar [2].

Oilaning tuzilishi, funkcionalligi va rol tuzilmalarida sezilarli o'zgarishlarga olib keladigan dinamik jarayonlar yashirin, lekin doimiy va barqaror ravishda sodir bo'ladi. Biz zamonaviy jamiyatda qabul qilingan ma'lum me'yoriy model bo'lgan va yangi avlodlar hayotiy strategiyasini amalga oshirishning o'ziga xos ssenariysi sifatida ijtimoiy yo'riq-noma vazifasini o'taydigan yadroli kichik bolalarga asoslangan oila davrining guvohi bo'lamiz. Shu bilan birga, ko'p bolali oilalar mafkurasi davlat, ijtimoiy va iqtisodiy darajalarda joriy etilib, uni rag'batlantirishning maqsadli siyosati o'z ifodasini topmoqda [5].

Jamiyatda ko'p bolali oilalarga munosabat ikki xil. Jamiyat ongida bunday hodisa hozirgi vaqtda yoki an'anaviy ijtimoiy va axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni saqlash, asrash va uzatishning yagona vositasi yoki asossiz ekzotizm va oilaviy hayotni tashkil etishga marginal yondashuvlarning namoyon bo'lishi deb hisoblanadi.

Jamoat va davlat institutlari nazarida ko‘p bolali oila ko‘pincha ijtimoiy va iqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha potensial xavflar guruhiga kiradi. Jamiyat unga nisbatan juda ehtiyotkor munosabatda bo‘lib, ijtimoiy norozilik va hatto rad etish darajasiga yetadi [6]. Bunday munosabat ko‘p bolali oila a‘zolarining ijtimoiy qaramog‘ida yoki noto‘g‘ri adaptatsiya va qashshoqlik mezonlari asosida xavf guruhi sifatida qabul qilinishida namoyon bo‘ladi. Jamiyatdagi katta oilalarning sezilarli qismining potentsiali yoki haqiqiy kamchiliklari ularga nisbatan salbiy munosabatning sababi bo‘ladi. Oldingi davrning nuqtayi nazari, ko‘p bolali oila o‘z a‘zolarini yashash uchun ish haqi bilan ta‘minlay olmaydi, bugungi kunda juda barqaror, ko‘p bolali oila a‘zolarining asosiy va ma‘naviy ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlari kamaygan, bolalar ko‘pincha jismoniy yoki ruhiy kasalliklardan aziyat chekmoqda. Hatto ko‘p bolali oilalar hodisasiga ijobiy munosabat tarafdorlari ham ta‘kidlashicha, “bugungi kunda uchta bolaning ota-onalari, ayniqsa demografik sharoitda, farzand ko‘rish uchun juda shaxsiy motivlarga ega odamlardir. Ularning reproduktiv xulq-atvori kichik bolalarning umumiy qabul qilingan me‘yorlaridan chetga chiqadi va hech qanday ijtimoiy omillarga bog‘liq emas” [7].

Ko‘p bolali oilaga nisbatan keng tarqalgan qarash tarixiy, madaniy qarashlar nuqtayi nazaridan bo‘lib, ular tug‘ilishning yuqori darajasi asosan etnik-madaniy, diniy omillarga, milliy an‘analarga yoki oilalar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq ekanligida ifodalanadi. Ko‘p bolali oilalar hodisasi ko‘pincha fanda ularning lokalizatsiyasining geterogenligi - qishloqdagi ko‘p oilalarning ustunligi, shuningdek, diniy va etnik an‘analarning ularning o‘ziga xos xususiyatlariga ta‘siri bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi.

MUHOKAMA

Oila psixologiyasida ko‘p bolali oilalarga nisbatan quyidagi yondashuvlar ustunlik qiladi: hodisa regressiv hodisa sifatida (I.V.Ravich-Sherbo); yo‘qolib borayotgan hodisa sifatida (S.I.Golod); jamiyatning demografik siyosatini amalga oshirish nuqtayi nazaridan progressiv hodisa sifatida (A.I.Antonov, V.A.Borisov) [8]. Ko‘p bolali oila o‘z a‘zolarining an‘anaviy funksiyalari, rollari, qonunlari, an‘analari, qadriyatlarini bajarishga rioya qilgan holda o‘ziga xos turmush tarzining mavjudligi bilan tavsiflanadi, ular birgalikda oila mavjudligining psixologik asosini tashkil qiladi va maxsus submadaniyatning mavjudligi bu haqda gapirishga imkon beradi. “Submadaniyat” va “qadriyatlar orientatsiyasi” tushunchalari o‘rtasidagi aloqadorlik dialektik va o‘zaro bog‘liqdir. Har qanday ijtimoiy hamjamiyatning o‘ziga xos madaniyatining mazmuni, xarakteri va yo‘nalishi qadriyat komponentining maxsus ierarxiyasi va to‘yinganligi bilan belgilanadi. Shuning uchun, ko‘p bolali oilaning

submadaniyati haqida gapirganda, biz ushbu eng yaqin aloqalarning o'ziga xos xususiyatlarini yodda tutamiz.

Ko'p bolali oila qadriyat yo'nalishlari, ehtiyojlar, qonunlar va faoliyat me'yorlarining o'ziga xos tizimiga ega, u o'zgacha qiyofa va umuman hayot tarzi bilan tavsiflanadi. Submadaniyatning manbai umumiy madaniyat bilan birlashtirilgan har qanday ijtimoiy hamjamiyat bo'lishi mumkinligi sababli, oila turmush tarzi, qadriyatning o'ziga xos xususiyatlarida ifodalangan munosabat, o'zaro ta'sir, munosabatning ma'lum an'alarini shakllantirish manbai va semantik munosabatlar va xulq-atvor strategiyalari sifatida qaralishi mumkin. Oilaning ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-psixologik hayotining o'ziga xos sohasi sifatida submadaniyatning shakllanishining asosiy sababi - umumiy qabul qilingan qadriyatlar tizimidan norozilik va an'anaviy axloqiy qadriyatlar ierarxiyasi bilan nomuvofiqlikdir. Shu munosabat bilan, ko'p bolali oila submadaniyatini alohida hodisa sifatida aniqlash, birinchi navbatda, obyektiv sabablarga ko'ra, ya'ni so'nggi o'n yilliklarda oila instituti bilan sodir bo'lgan ijtimoiy o'zgarishlar va ko'p bolali oilalarga nisbatan allaqachon o'rnatilgan ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq [9].

Insonning o'z submadaniyatida qolishi yangi ijtimoiy-psixologik xususiyatlar majmuasini tashkil qiladi. Shakllangan dunyo rasmi uni tarbiyalagan submadaniyat dunyosi rasmiga eng yaqin bo'lib, uni yanada yaqinlashtiradi va uni boshqa submadaniyatlardan ajratib turadi. Hayotiy jarayonlar jarayonida bu rasm o'ziga xos qadriyat yo'nalishlarini, axloqni, qiziqishlarni, ideallarni, hayotning ma'nosi haqidagi g'oyalarni keltirib chiqaradi va pirovardida ijtimoiy xulq-atvorda mujassamlanadi. Ota-onalarning motivatsiyasida ustunlik qiluvchi parametr reproduktiv motiv bo'lib, uning mazmuni ota-onalarning o'zlarining qadriyatlari va semantik munosabatlari bilan belgilanadi. Ko'p bolali oilada reproduktiv motivatsiyaning quyidagi xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin: bolalarga bo'lgan muhabbat bolalarning tug'ilishi va tarbiyasiga individual-shaxsiy e'tiborning namoyon bo'lishi sifatida, bolalarga muhabbat (V.V.Boyko); bolalarga bo'lgan ehtiyoj (A.I.Antonov); kattalarning ijtimoiy mavqeini saqlab qolish, ijtimoiy o'ziga xoslikka erishish, bolada o'zini, familiyasi va urug'ini uzaytirish motivlarining jiddiyligi; aka-uka quyi tizimlarida oilaviy qadriyatlarni shakllantirish va amalga oshirish qobiliyati; mavjud bolalarni ularning rivojlanishini rag'batlantiradigan aloqa hamkorlari bilan ta'minlash; bolalar sonini cheklash uchun motivlarning past ifodasi (E.S.Kuzmin, E.S.Semenov; G.E.Tsuladze) [10].

Ko'p bolali oilalarning psixologik tadqiqotlarida shaxslararo munosabatlarning xususiyatlarini o'rganishga e'tibor beriladi. Munosabatlar tuzilishini o'rganishda quyidagi qoidalar hisobga olinadi. Kattaligi jihatidan har xil bo'lgan oilalarda

shaxslararo munosabatlarning tuzilishi ham har xil bo‘lib, ularning o‘ziga xos xususiyatlari bor. Sibling pozitsiyasi va uning yangi bolaning kelishi bilan bog‘liq o‘zgarishi aka-uka va opa-singilning boshqa oila a‘zolari bilan o‘zaro munosabatlarning xususiyatlarini belgilaydi. Oiladagi shaxslararo munosabatlar bolalarning kognitiv va shaxsiy xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lsa, oila kattaligi ham bu tuzilmalarga ta‘sir qiladi. Ko‘plab tadqiqotlarda bolalar va ota-ona munosabatlari; ota-onalarning bolalarning individual shaxsiy xususiyatlarini idrok etishining o‘ziga xos xususiyatlari; turmush o‘rtoqlar o‘rtasidagi munosabatlar; aka-uka o‘rtasidagi munosabatlar; bolalarning oilaviy munosabatlar haqidagi tasavvurlari va boshqalar shu kabi oilaviy xususiyatlar ko‘rsatilgan [11].

NATIJALAR

Oilaning kattalashishi bilan uning a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlar o‘zgaradi. Rol tuzilmasi asta-sekin kengayib boradi, bu “bola-bola” tipidagi turli yoshdagi munosabatlar tufayli yuzaga keladi. Ota-onalar bilan muloqotning pasayishi katta oiladagi aka-uka va opa-singillar bilan o‘zaro munosabatlarning kuchayishi bilan qoplanadi. Bolaning rivojlanishida bolalar muloqoti alohida rol o‘ynaydi, bu bolalarning aqliy rivojlanishiga ta‘sir qiladi, ammo, afsuski, oiladagi bolalar o‘rtasidagi muloqot ota-onalar bilan yanada boyitilgan (og‘zaki va intellektual) muloqotning yetishmasligini to‘liq qoplay olmaydi [12]. Tadqiqotchilarning ta‘kidlashicha, ota-onalar o‘zlarining to‘ng‘ichlarining individual xususiyatlarini ko‘proq sezishadi: oiladagi birinchi bola ko‘proq g‘amxo‘rlik, e‘tibor va muhabbatga ega bo‘ladi, deb ishoniladi. Birinchi bolada uning intellektual xususiyatlariga ta‘sir qiluvchi ota-ona xususiyatlarining kengroq tizimi mavjud. Bolaning muhitida u ota-ona rolini o‘ynaydi, “kvazi-ota” ga aylanadi, u munosabatlarning yangi turiga ta‘sir qiladi. Birinchi bolaning intellektual xususiyatlariga qarab, keyingi bolalarning intellektual xususiyatlari shakllanadi. Kech tug‘ilgan bolalarda ota-ona va bola munosabatlarini farqlash imkoniyati cheklangan va rivojlanish uchun zarur bo‘lgan individual muloqot yetarli bo‘lmaydi. Bolaning aka-uka pozitsiyasi ota-onalar bilan munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatini belgilaydi [13].

Birinchi marta oilada tug‘ilish tartibining harbiy xizmatchilarning psixologik xususiyatlariga ta‘sirini aks ettiruvchi statistik ma‘lumotlar banki N.I.Konyuxov 1979 yilda to‘plagan [14]. Ushbu tadqiqotda asosiy xulosalar ekspert baholashlari yordamida qilingan, chunki ko‘rsatilgan muddat davomida test usullari qo‘llanilmagan. Shunga qaramay, matematik usullar keng qo‘llanilgan va oiladagi yagona bolalarning psixologik xususiyatlari mutaxassislar tomonidan intervalli shkala bo‘yicha baholangan, ularning ayrim shaxsiy fazilatlarini taqsimlash jadvallari shaklida taqdim etilgan. Ko‘p bolali oilalar bolalarning bir-birlari bilan hissiy

yaqinroq aloqasi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ko‘p bolali oilada har bir bolaning shaxsiy manfaatlari va maqsadlariga erishish aka-uka va opa-singillar manfaatlariga tajovuz qilish orqali butunlay yashiringan. Oiladagi yagona bolalar bu ko‘nikmaga yillar davomida ega bo‘lishadi, shuning uchun ko‘pincha ularning barcha odamlarga xos bo‘lgan “ego”si tabiiy ravishda kamroq yashiringan.

Zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan eng muhim farqlar ko‘p bolali oilalar farzandlari va oiladagi yagona bolalar o‘rtasidagi og‘zaki rivojlanish (og‘zaki intellekt, og‘zaki xotira) sohasidagi farqlardir. Ushbu natija xorijiy psixologlarning ma‘lumotlariga mos keladi va ko‘p bolali oila kattaligi aloqa sifatining pasayishi bilan bog‘liq degan taxminni tasdiqlaydi. Kognitiv ko‘rsatkichlar bo‘yicha ko‘p bolali oiladagi birinchi va ikkinchi tug‘ilgan bolalarni taqqoslashdan R.Zajonc (1979) tomonidan taklif qilingan termoyadroviy modelga ko‘ra, birinchi tug‘ilganlarning faqat yengil ustunligi aniqlandi. Ushbu muallifning fikriga ko‘ra, tug‘ilish tartibi omilining kognitiv rivojlanishga salbiy ta‘siri shunchalik katta emaski, hatto birinchi ikki bola o‘rtasida ham aql-idrokda sezilarli farqlarni aniqlash mumkin [15].

XULOSA

Ko‘p bolali oila submadaniyatining moslashuvchan va ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi oilaning tarbiyaviy ta‘sirining o‘ziga xos xususiyatlarida, ota-ona va aka-uka tuzilmalarining ma‘lum bir bolaning ijtimoiylashuviga ta‘sirida yotadi. Oilaning umumiy strategiyasi hamkorlikka yo‘naltirilganligi, ota-ona quyi tizimi - birgalikda qaror qabul qilish, mas‘uliyatni taqsimlash, nikoh va bolalar quyi tizimi - yanada uyg‘unlik, ularning “oilaviy munosabatlarini” amalga oshirish bilan tavsiflanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES):

1. Андреева Т. Н. Когнитивные и личностные характеристики членов многодетной семьи / Т.Н. Андреева. – М.: Проспект, 2010. –304 с.
2. Антонов А. И. Многодетная семья в эру депопуляции (результаты всероссийского исследования многодетных матерей) / А. И. Антонов // Демографические исследования. – № 8/9. – 2009. – С. 22–25.
3. Ачильдиева Е. Ф. Многодетная семья в современной России / Е. Ф. Ачильдиева // Вопросы психологии. – 2009. – № 2. – С. 12–14.
4. Бойко В.В. Структура и особенности многодетной семьи / В. В. Бойко. – М.: Класс, 2011. – 118 с.
5. Волкова А.Н. Диагностика супружеских отношений / А. Н. Волкова // Вопросы психологии. – 2009. – №5. – С. 20–21.
6. Гозман Л.Я. Психологические проблемы многодетной семьи / Л. Я. Гозман // Вопросы психологии. – 2011. – №2. – С. 32–33.

7. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка / Н. Ф. Голованова. – СПб.: Питер, 2009. – 272 с.
8. Голод С. И. Семья и брак: историко–социологический анализ / С. И. Голод. – СПб.: Петрополис, 2006. – 218 с.
9. Гребенников И. В. Воспитательный климат семьи / И. В. Гребенников.– М. : Знание, – 1986. – 40 с.
10. Жданова С.Ю. Особенности представлений матери об индивидуальности ребенка в связи с количеством детей в семье / С. Ю. Жданова, Е.Л. Аликина //Вестник Костром. гос. ун-та им. Н. А. Некрасова. – 2010. – Т. 16, №4. – С.140–144.
11. Белорусская ассоциация многодетных родителей. Сайт Минской городской организации Белорусской ассоциации многодетных родителей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bamr.by/>.
12. Картышевская С.В. Педагогические основы воспитания детей в многодетных семьях / С.В. Картышевская // Наука-2008: сборник научных статей. – Гродно, 2008. – С.101–105.
13. Карцева Л. В. Семья в трансформирующемся обществе / Л. В. Карцева // Вестник Моск. гос. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2004. –№1. – С.67–72.
14. Красовский А.С. Ценностные ориентации в многодетной семье/ А. С. Красовский. – М.: Астрель, 2010. – 228 с.
15. Дивицына Н. Ф. Семейведение. Многодетная семья и ее социальная защита : учеб. пособие / Н. Ф. Дивицына. – М.: МГУ, 2006. – 127 с.